

AJANKOHTAISTA

TULEVAISUUTTA VASTAAN. UUTUUKSIEN VASTUSTUS, KANSANTIEDON KERUU JA KANSAKUNNAN RAKENTAMINEN

Lectio praecursoria Turun yliopistossa 12.12.2009

Kati Mikkola

Viitisentoista vuotta sitten olin lukiokaverini kanssa Lahden kaupungin kirjaston auditoriossa kuuntelemassa vastaväitelleen Pekka Himasen luentoa internetistä. Nuori filosofi oli silmin nähden innoissaan maailmanlaajuisesta, ilmaisesta tietoverkosta, joka tulisi mullistamaan tiedonvälityksen tulevina vuosina. Me olimme ystävänä kanssa realisteja: ”Ei tule onnistumaan – vaikka idea onkin ihan kiinnostava.” Sitten tapaus on palannut mieleeni usein. 1990-luvun puolivälistä tähän päivään mennessä tietokoneet ja matkapuhelimet ovat muuttaneet ihmisten välistä kommunikointikulttuuria enemmän kuin minä – tai moni muukaan – osasi kuvitella.

UUTUUKSIEN VASTUSTAJAT VARJOSTA VALOKEILAAN

Historian kulkuun kuuluu, että aika ajoin uudet esineet ja ajatukset syrjäyttävät vanhat. 1800-luvun puolivälistä alkaen suomalaisten arjessa alkoi tapahtua huomattavan paljon muutoksia: pelloille ilmestyi uusia maatalouskoneita, kotien pöydille kulkeutui sanomalehtiä ja kansakoulurakennuksissa lapset opettelivat pitämään kynää kädessään ja laulamaan isänmaan aamunkoitosta. Ideologisessa modernin kansakunnan rakentamisessa tärkeä ulottuvuus oli kansallinen historia, jonka muotoilemisessa kansantiedon keruulla ja kansankulttuurin säilyttämiseen erikoistuneilla arkistoilla oli merkittävä asema. Perinnetieteissä ja arkistoissa osa kulttuurin kirjosta määriteltiin ”perinteeksi” ja se haluttiin säilöä osoituksena kansakunnan rikkaasta menneisyydestä. Arkistotoi-

mintu oli kuitenkin tiukasti sidoksissa myös modernin ja uudenaikaisen yhteiskunnan rakentamiseen: perinteet haluttiin säilyttää arkistossa, ei arjessa.

Muuhun Eurooppaan verrattuna Suomi modernisoitui suhteellisen myöhään, mutta poikkeuksellisen nopeasti. Tämä on vaikuttanut siihen, että tutkimuksissa modernin Suomen synnystä huomiota on tavallisesti kiinnitetty nimenomaan uutuusien ensimmäisiin käyttöönottajiin ja uudistusten leviämiseen. Sen sijaan uuden teknologian, kulutuskäytänteiden ja sivistysideologian vastustus on jäänyt vähälle huomiolle. Modernisaation voittokulun näkökulmasta kirjoitetussa historiassa jää usein huomaamatta, että omassa aikalaistodellisuudessaan uutuusien vastustajat neuvottelivat uutuusien arvosta ja paikasta paikallisyhteisöissään siinä missä niiden kannattajatkin. Tämä havainto on taustana sille, että omassa tutkimuksessani olen halunnut nostaa valokeilaan modernin voittokulussa statisteiksi jääneet uutuusien vastustajat ja modernisaatio-prosessin jännitteet. Hahmotan modernin yhteiskunnan muotoutumisen ristiriitaisten intressien kenttänä. Uutuusien puolustajat osallistuivat aktiivisesti modernin kansakunnan rakentamiseen, kun taas niiden torjujat edustivat eräänlaista vastakulttuuria modernin projektille. Samalla he tietoisesti tai tiedostamattaan rakensivat Suomesta omanlaisiaan versioita, jotka ovat jääneet modernisaatiokertomuksessa marginaaliin ja toteutumattomina kehityskulkuina hautautuneet ajan varisevan hiekan alle.

UUTUUSIEN VASTUSTAJIEN ÄÄNTÄ ETSIMÄSSÄ

Millaisilla aineistoilla uutuusien vastustajien näkökulmia sitten on mahdollista kaivaa esiin? Maaseudun ihmiset, jotka pitivät esimerkiksi kirjoitustaitoa tarpeettomana itselleen ja muille ruumiillista työtä tekeville, eivät luonnollisestikaan kirjoittaneet näkemyksistään arkistolle. Näiden ihmisten kohdalla meillä on käytettävissä ainoastaan toisen käden lähteitä, ja niitäkin suhteellisen niukasti. Väitöstutkimukseni alkuvaiheessa kartoitin erilaisia muistelukerronta-aineistoja ja valitsin tarkemman tutkimuksen kohteeksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston kokoelmiin kuuluvan, niin sanotun *Uudet elämänmuodot* -aineiston. Aineisto koostuu *Kansantieto*-lehdessä vuonna 1939 julkaistuun kyselyyn tulleista vastauksista, ja se on vanhin modernisaatioon liittyviä teemoja yleisesti käsittelevä kyselyaineisto Suomessa. Kysymykset muotoili kotiseutuliikkeen uranuurtaja ja 1930-luvun lopulla Gummeruksen toimitusjohtajana toiminut Esko Aaltonen, josta sittemmin tuli Turun yliopiston sosiologian professori. Kyselyllään Aaltonen avasi tietä uudenlaisille tutkimus- ja keruuintresseille perinnetieteissä: erityisesti toisen maailmansodan jälkeen modernin murroksiin liittyvät ilmiöt alkoivat kiinnostaa tutkijoita myös laajemmin.

Uudet elämänmuodot -kyselyyn Aaltonen valitsi kymmenen teemaa, joihin liittyviä muutosprosesseja hän halusi selvittää. Kysymykset koskivat uusia viljelystapoja ja viljelyskasveja, vaatetusta, rakennustapaa, kouluja, sanomalehtiä, maallisia kirjoja, iltamia ja arpajaisia, rahaa ja pankkeja, eri sosiaalisten ryhmien välisiä suhteita sekä puolue-elämää. Kyselyyn vastasi eri puolilta Suomea 84 Kansanrunousarkiston vastaajaverkon jäsentä, joista osa kertoi omia muistojaan, osa kirjasi haastattelemiensa ihmisten näkemyksiä ja osa kuvasi yleistäen oman kotiseutunsa paikallisperinnettä.

KANSANTEOLOGIA JA SÄÄTY-YHTEISKUNNAN ROOLIJAKO

Tutkimuksessani rakennan *Uudet elämänmuodot* -aineiston pohjalta kuvaa siitä, millaisilla perusteluilla ja keinoilla maaseudun ihmiset vastustivat 1800-luvun jälkipuoliskon ja 1900-luvun alun uutuuksia. Analyysini osoittaa, että ihmiset sovelsivat luovasti uusiin kohteisiin niitä tulkintamalleja, joita heidän omaksumansa maailmankuva tarjosi. Erityisesti uskonnolliset ja sääty-yhteiskunnan perinteiseen roolijakoon vetoavat perustelut olivat keskeisiä uutuuksia vastustavassa retoriikassa.

Erotuksena teologisen eliitin näkemyksistä käytän ihmisten arjessaan soveltamasta uskonnollisesta argumentaatiosta käsitettä kansanteologia. Uskontotieteen kannalta tämän tason tarkastelu on tärkeää, sillä kulttuurisina ilmiöinä uskonnot ovat paljon muutakin kuin opillisia rakennelmia ja uskonnollisten instituutioiden vaalimia perinteitä. Uutuusien vastustamisessa kansanteologiset perustelut ankkuroituivat maallisen ja syntisen samastamiseen, uutuusien tulkitsemiseen Antikristuksen toiminnaksi ja maailmanlopun merkeiksi sekä askeettiseen ihanteeseen, jossa ylellisyys ja tuhlailevaisuus tuomittiin. Koska kyselyn vastaajat edustivat ja kuvasivat pääosin maaseudun ruumiillista työtä tekevää kansanosaa, sääty-yhteiskunnan sisäisiä rajoja puolustavassa argumentaatioissa uutuudet torjuttiin vetoamalla säästäväisyyteen, fyysisen työn ensisijaisuuteen sekä laiskuuden ja siihen liitetyn herraskaisuuden välttämiseen.

Uutuusien vastustamisen arkista rationaalisuutta tekevät ymmärrettäväksi sekä ihmisten konkreettiset elämänolosuhteet että heidän mentaalinen mielikuvastonsa. Uutuuksiin suhtautumisessa oli kyse jatkuvasta rajankäynnistä, sillä uutuudet uhmasivat vakiintuneita symbolis-kognitiivisia kategorioita. Esimerkiksi maalliset kirjat ja valistustilaisuudet hämärsivät rajaa maallisen ja uskonnollisen välillä, ja uuden muodin mukaiset, herraskaisina pidetyt vaatteet uhmasivat säätyjärjestelmään liittyvää rajanvetoa herrojen ja rahvaan välillä. Soveliaan ja sopimattoman rajoista neuvoteltiin arjen tilanteissa, joissa myös sekaannukset olivat tavallisia. Valistustilaisuuksiin tultiin virsikirjat mukana, ja kaupungista tullutta työmiestä kohdeltiin herrana pelkän herraskaisen pukeutumisen perusteella. Aktiivista vastarintaa uutuuksia kohtaan osoitettiin esimerkiksi rikkomalla tai polttamalla uusia esineitä ja sepittämällä pilkallisia runoja ja lauluja. Passiivisempia vastustamisen keinoja olivat uusien asioiden välttäminen, paheksunta, nauru sekä passiivisuus uutuusien käyttöönotossa tai esimerkiksi koulujen perustamisessa.

UUTUUKSIEN VASTUSTUS ENNEN JA NYT

Kun asioita tarkastellaan ajallisen etäisyyden päästä, sittemmin arkipäiväistyneiden kuvälineiden, koneiden tai vaatteiden tulkitseminen pirun aikaansaamiksi tai maailmanlopun merkeiksi näyttäytyy helposti koomisena. Samalla on kuitenkin hyvä huomata, että pelko uutuusien vahingollisista seurauksista on erottamaton osa innovaatioiden vakiintumisprosessia ja pätee myös oman aikamme uutuuksiin. Siinä missä 1800-luvun loppupuolella vanhemmat olivat huolissaan lastensa lukuhimosta, nykyvanhemmat pelkäävät liiallisen internetin käytön ja videopelien pelaamisen vahingollisia seurauk-

sia. Kun aiemmin kansakoulujen pelättiin tekevän kaikista herroja ja johtavan siihen, että niin sanotut oikeat työt jäävät vaille tekijää, puhutaan nyt korkeakoulutettujen ylituotannosta ja tohtoritulvasta. Myöskään rahvaan kuluttamista ja rahankäyttöä kohtaan esitetty arvostelu ei ole vierasta omalle ajallemme: tulotasoonsa nähden liian hienoja autoja tai viihde-elektronikkaa ostavia pidetään arvostelukyvyyttöminä ja mainonnan uhreina. Myös ajatus teknologian luonnottomuudesta on säilyttänyt voimansa, vaikka tuomion kohteet ovat muuttuneet. Vuosisata sitten lentokoneet olivat osoituksia ihmisen hybriksestä, nyt arvostellaan geenitekniikkaa pyrkimyksestä puuttua luonnonjärjestykseen tai nostaa ihminen Jumalan paikalle.

Uutuuksiin suhtautumista voi jäsentää, niin nyt kuin sata vuotta sitten, eräänlaisena symbolisaationa. Tämä merkitsee huomion kiinnittämistä siihen, millaisten asioiden edusmerkeiksi yksittäiset uutuudet asetetaan. Symbolit välittävät tietoa arvoista, ihanteista ja päämääristä. Samalla ne kertovat kulttuurisista aikakäsityksistä: siitä, merkitsevätkö muutokset nousun vai laskun aikaa. Siinä missä 1800-luvun kansanvalistajat ja uutuusien innokkaat omaksijat uskoivat uusien elämänmuotojen merkitsevän myönteistä kehitystä ja maaseudun elämän paranemista, uutuusien vastustajat näkivät edessään sekasortoa, epäjärjestyttä ja jopa eskatologisia tuhon visioita. Uusien esineiden ja käytänteiden saaman symboliarvon vuoksi niitä koskevat valinnat olivat moraalisia kysymyksiä. Ne olivat valintoja hyvän ja pahan, oikean ja väärän välillä.

Lahtelainen toimittaja ja populaarikulttuurin tuntija Markku Koski (2001) pohtii esseessään Olemuksellisia esineitä 1950- ja 60-luvuilla yleistyneitä uusia kulutustarvikkeita kuten farkkuja, levysoittimia ja televisiota. Koski toteaa: ”Kaikkien niidenkin aktiivisen merkityksen tajusivat jälleen parhaiten kauhistelijat. Heidän moraalinen tuomionsa tavoitti oivallisesti uusien keksintöjen perimmäisen moraalisen luonteen. 50- ja 60-luvuilla yleistyneiden kodinkoneiden ja television merkitystä ei [...] voi tajuta tarkastelemalla niitä pelkkinä koneina. Televisioko pelkkä uusi tiedotusväline – kaikkea muuta!” (Koski 2001, 42.)

Omana aikanamme teknistä kehitystä ja kulutuskäytänteitä peilataan myös suhteessa uhkaavaan ympäristötuhoon. Oman aikamme profetat puhuvat ilmastonmuutoksesta ja heidän argumentaatiossaan uskonnollisen retoriikan tilalla ja rinnalla tulevaisuutta hahmotetaan tulevaisuudentutkimuksen käsitteistöllä puhumalla skenaarioista, trendeistä ja heikoista signaaleista. Viime vuonna ilmestyneessä teoksessa *Tarkemmin ajatellen. Kansakunnan henkinen tila* filosofi ja teologi Terho Pursiainen kirjoittaa: ”Tulevaisuus ei kuitenkaan ole profetalle ihmiskuntaa odottava fakta tai realiteetti. Se on uhka tai mahdollisuus, jonka toteutuminen on riippuvainen kuulijoiden reaktioista. [...] Apokalypsi on kuvaus siitä, mikä pitää estää.” (Pursiainen 2008, 223, 226.) Nähdäkseni myös 1800-luvulla modernisaatioon liittynyttä tuhon julistusta on hedelmällistä tarkastella tästä näkökulmasta. Uhkakuvien maalaaminen oli aktiivista toimintaa, jolla pyrittiin muokkaamaan tulevaisuutta omien uskomusten ja ihanteiden mukaisesti.

LÄHDEKRITIIKKI JA METODOLOGIA

Lähdeaineistona käyttämäni muistelukerronta-aineisto sisältää itsessään monien henkilöiden ja aikatasojen polyfonian. Arkistoon lähetettyihin vastauksiin ovat vai-

kuttaneet kyselyssä tietyllä tapaa muotoillut kysymykset, vastaajien suhde arkistoon ja ajan yleisempi yhteiskunnallinen ilmapiiri, vastaajien omaan persoonaan ja elämäntilanteeseen liittyvät seikat sekä heidän haastattelemiensa muiden ihmisten tausta ja intressit. Tämä herättää monia lähdekriittisiä kysymyksiä. Onko yksittäisten ihmisten kirjoitusten perusteella mielekästä tehdä yleistyksiä yleisemmästä kansanomaisesta ajattelusta? Voivatko 1930-luvun lopulla kirjoitetut tekstit kuvata missään määrin luotettavasti 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kulttuurista todellisuutta? Onko uudistusmyönteisten vastaajien teksteistä mahdollista päätellä mitään olennaista uutuusien vastustajien ajattelusta ja toiminnasta? Olen vastannut näihin kysymyksiin tutkimuksessani varovaisen myöntävästi. Vaikka teemakyselyiden pohjalta syntyneisiin aineistoihin liittyy ilmeisiä tietoteoreettisia ongelmia, ne sisältävät runsaasti potentiaalista tietoa. Haasteiden takia aineistoja ei ole syytä hylätä. Toisen käden lähteet ja haastatteluaineistot ovat epäilemättä tyhjää parempia yrittäessämme monipuolistaa menneisyyskuvaa uutuusien vastustuksen osalta.

Olen muotoillut tutkimukseni tarpeisiin kaksi lähiluvun tapaa, joita nimitän myötä- ja vastavirtaan lukemiseksi. Myötävirtaan lukeminen merkitsee eräänlaista ”hyvää tahtoa” ymmärtää uudistusmyönteisten harrastajakerääjien tekstejä ja niiden tarkoituksia. Uutuusien vastustajien näkökulmaa etsin puolestaan lukemalla näitä samoja tekstejä vastavirtaan eli pyrkimällä erottamaan uutuusien vastustajien perustelut kyselyn vastaajien näkökulman leimaamasta kerronnasta. Näkemykset, jotka myötävirtaan lukemalla näyttävät tietämättömyytenä ja ahdasmielisyytenä, voivat vastavirtaan lukemalla osoittautua aktiiviseksi pyrkimykseksi oman maailmankatsomuksen mukaisen tulevaisuuden rakentamiseen. Se, mikä etäältä ja etäistä tarkasteltuna näyttää koomiselta ja takapajuiselta, voi näkökulmaa vaihtamalla ja lähietäisyydeltä olla rationaalista harkintaa.

SUOMALAISUUDEN JA EUROOPPALAISUUDEN TUOTTAMINEN

Tutkimuksessani jäsenän kansantietoaineiston tuottamisen osaksi laajempaa ideologista hanketta, jonka tavoitteena oli muotoilla suomalaisen kansakunnan omakuvaa. Kansanperinteen kerääjät osallistuivat aktiivisesti modernin kansakunnan rakentamiseen tarjoamalla kirjoituksillaan tutkijoille kansallisen identiteetin rakennuspalikoita. Samalla he käyttivät aktiivista määrittelyvaltaa nostamalla tiettyjen yksilöiden ja ryhmien näkökulmat vastauksiksi tutkijoiden esittämiin kysymyksiin. Tutkimuksessani olen selvittänyt kyselyyn vastanneiden kansantiedon kerääjien taustoja ja motiiveja hyödyntämällä heidän kirjoittamiaan omaelämäkerrallisia tekstejä sekä arkistolle lähettämäänsä kirjeitä. Aiemmin lähinnä anonyymeinä ”kansan ääninä” kohdellut kerääjät osoittautuvat tutkimuksessani näkemyksellisiksi toimijoiksi tieteellisen tiedon tuottamisprosessissa.

Jäsentäessäni tutkimusaineistoni synny ja käytön osaksi kansakunnan rakentamisen prosessia tutkimukseni asettuu osaksi uskontotieteellistä jatkumoa, jossa kansakuntaa tarkastellaan uskonnollisesti latautuneena, kollektiivin pyhittämänä representaationa. Uskonto ymmärretään tällöin arkimerkitystä laajemmin ja ”uskontoisina” nähdään myös perinteisesti maallisina pidettyjä aatteita ja ilmiöitä. Vaikka suomalaiseen mo-

dernisoitumiseen liittyy kiistatta yhteiskunnan maallistuminen ja luterilaisen kirkon aseman heikentyminen, uskontotieteellisessä tarkastelussa esiin nousee myös monia uudenlaisia uskonnollisen merkityksenannon puroja. Modernisoituvassa Suomessa kristillinen ajattelu siirtyi uusiin yhteyksiin ja luterilaisuus kietoutui kiinteästi osaksi kansallista identiteettiä.

Symbolijärjestelmien merkitys myös muuttuu ja niitä käytetään eri tavoilla eri aikoina. Tietynä aikana uskonnollisena pidetty ilmiö voidaan toisena aikana tulkita lähinnä ”kulttuuriseksi” perinteeksi. 1900-luvun alkupuoliskon suomalaisessa kansallisuusaatteessa Suomen alueen vanhan etnisen uskonnon rippeet tulkittiin osoituksiksi historiallisesta jatkumosta, joka ulottui kansakunnan muinaisuudesta moderniin nykyisyyteen. Tuoreessa krusifiksikohussa puolestaan italialaiset ovat perustelleet koululuokkien seinillä olevia ristiinnaulitunkuvia ennen kaikkea italialaisena kulttuuriperintönä. Kohun taustalla oli Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) antama päätös, jonka mukaan krusifiksit tulee poistaa, koska ne loukkaavat lasten uskonnonvapautta ja vanhempien oikeutta kasvattaa lapsensa vakaumuksensa mukaisesti.

Viime aikoina Suomessa on kansalaiskeskustelussa toistunut ajatus katoamaisillaan olevasta suomalaisesta yhtenäiskulttuurista, joka korvautuu – enemmän tai vähemmän hallitusti – kulttuurisella monimuotoisuudella. Nykyisessä monikulttuuristumisen huomioivassa suomalaisuuspuheessa etnisyyttä, uskontoa, kansallisuutta ja kansalaisuutta ei voi niputtaa yhteen. Tutkimukseni kuitenkin tuo näkyväksi, että aikanaan myös suomalaista niin kutsuttua ”yhtenäiskulttuuria” rakennettiin tietoisesti ja ilmeisen kulttuurisen heterogeenisuuden perustalle. Tämä on hyvä muistaa pohdittaessa sitä, miten ja mitä nyt luodaan, kun rakennetaan ”moniarvoista” Suomea.

Tutkimukseni kohdistuu aikaan, jolloin rakennettiin suomalaiskansallista tulevaisuutta ja sen tarpaisiin kansallista historiaa. Kulttuurintutkimuksen ja uskontotieteen kannalta on kiinnostavaa huomata, että nykyisessä tilanteessa tämän projektin rinnalle on tullut uusi projekti, jossa tähtyään kohtia eurooppalaista tulevaisuutta. Tämä merkitsee myös historian jäsentämistä uudella tavalla. Vastikään ilmestyneessä *Helsingin Sanomien Teema*-lehden suomalaisuusnumerossa (4/2009) Jarno Liski kiteytti asian huomauttamalla, että ”jos Euroopasta tulee yhteinen tulevaisuutemme, pitää sen ensin tulla yhteiseksi menneisyydeksemme” (Liski 2009, 78). Tässä projektissa koululaitoksella ja tiedotusvälineillä on epäilemättä avainasema, kuten suomalaisen identiteetin juurruttamisessa tähän asti. Mielenkiintoista on seurata myös sitä, miten uusi tilanne heijastuu muistiorganisaatioiden, kuten Kansanrunousarkiston, keruuintresseihin: millaista aineistoa nykyisille ja tuleville tutkijoille halutaan tästä ajasta kerätä.

Tutkimus on aina osa historiallista jatkumoa ja omat tulkintani ovat enemmän tai vähemmän suoria kommentteja aiemmin tehtyihin tulkintoihin. Tulevaisuus tuo modernin suuriin ja pieniin kertomuksiin jälleen omat näkökulmansa, ja tulevaisuudessa selviää myös se, ketkä meidän aikanamme tulivat asettuneiksi sitä tulevaisuutta vastaan, joka toteutui. Tutkimuksellani haluan kuitenkin muistuttaa, että kulttuurisen todellisuuden luonnetta ei voi ymmärtää, mikäli muistamme vain voittajien tarinat.

KIRJALLISUUS

KOSKI, MARKKU 2001: Olemuksellisia esineitä. – *Julkisia eläimiä*. Helsinki: WSOY, 35–43.

LISKI, JARNO 2009: Yhtenäisen kansan uhattu itsenäisyys. – *HS Teema 4/2009*, 72–78.

PURSIAINEN, TERHO 2008: Ilmastonmuutoksen teologia: pieni apokalypsi. – Niiniluoto, Ilkka & Sihvola, Juha (toim.), *Tarkemmin ajatellen. Kansakunnan henkinen tila*. Helsinki: Gaudeamus, 221–227.

MIKKOLA, KATI 2009: *Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1251*. Helsinki: SKS.

Filosofian tohtori Kati Mikkola työskentelee Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimusosastolla projektitutkijana Suomen Akatemian rahoittamassa ja Helsingin yliopistossa toimivassa hankkeessa *Itseoppineet kirjoittajat ja kirjallistumisen prosessit 1800-luvun Suomessa*.